

Místní uspořádání

Lidé žijící v kterékoli společnosti si možná neuvědomují, nebo nanejvýš matně uvědomují, že tato společnost má určitou strukturu. Úkolem sociálních antropologů je odhalit ji.

E. E. Evans-Pritchard

Antropologie získává mnoho ze svého empirického materiálu studiem místních komunit. Většina klasických antropologických analýz je založena na podrobných popisech kulturní a společenské organizace ve vymezeném systému, kterým může být vesnice nebo městské prostředí. Antropologie se v uplynulých desetiletích rozvíjela v řadě nových, specializovaných směrů a začalo být stále jasnější, že je často nutné brát v úvahu zdroje, jež nelze získat terénní prací (historické zdroje, statistika, média atd.). Hlavním předmětem zájmu však dodnes zůstává holistická studie sociálního života – zkoumání vzájemných vztahů mezi různými aspekty sociálních a symbolických systémů prostřednictvím zúčastněného pozorování – přestože dnes už jen zřídka probíhá v izolované vesnici.

Chceme-li alespoň částečně vysvětlit tradiční důraz kladený na studium malých lokalit, můžeme se zmínit o dvou faktorech. Za prvé, místní komunity jsou metodologicky zvládnutelné jednotky, které lze snadno studovat metodou zúčastněného pozorování. Ve vesnici nebo v relativně omezeném místním prostředí se většina obyvatel zná osobně; zapojují se do sociálního systému, pro který je charakteristický osobní kontakt. V tomto prostředí se antropolog během terénní práce může osobně seznámit s většinou místních obyvatel. Aniž by narážel na nepřekonatelné metodologické obtíže, může zmapovat, kteří aktéři vstupují do jakých vztahů s jinými aktéry. Tímto způsobem může získat úplný přehled o způsobech interakce, jež panují v místní komunitě.

Za druhé, místní komunity lze studovat, jako by byly soběstačné (přestože tato situace v praxi téměř nikdy nenastane). Většina obyvatel vykonává svou činnost lokálně. Lokálně je uspokojována také většina jejich potřeb a lokální komunita se reprodukuje – udržuje – v určitém časovém období. Proto je možné s využitím metodologických nástrojů antropologie studovat vzájemné vztahy mezi různými společenskými institucemi v rámci místních komunit.

Je však nutno zdůraznit, že ve skutečnosti žádná místní komunita není naprosto soběstačná a neměnná v čase. Kromě toho se stále více antropologů začíná zajímat o studium sociálních systémů obrovského rozsahu (národy, města, oblasti) nebo systémů s nejasnými hranicemi a proměnlivým personálem, jakými jsou nemocnice, velké sportovní události nebo internetové komunity. Metody a postupy šetření použité na rozsáhlé a proměnlivé systémy jsou v podstatě stejné jako metody užití v systémech menšího rozsahu, i když musí být často doplněny i jinými postupy, než je zúčastněné pozorování. V této kapitole se budeme zabývat převážně materiálem čerpaným ze společností menšího rozsahu, jež jsou typické pro klasické antropologické studie, v nichž se rozvíjely základní principy oboru.

Předchozí kapitola se soustředila na jednotlivce a mezilidské vztahy. Tato kapitola zase představuje různé úrovně sociální organizace, mezi nimiž je při antropologickém výzkumu užitečné rozlišovat – ať už badatel studuje usedlost Sanů, národní stát, nebo celosvětovou síť fanoušků klubu Manchester United. Zatímco předchozí kapitola se zabývala životem společnosti z hlediska jedince, tato kapitola pojednává stejné téma z hlediska společnosti. V následující kapitole se budeme zabývat vztahem mezi jedincem a společností.

Normy a společenská kontrola

Každý sociální systém vyžaduje existenci pravidel, jež určují, co je dovoleno a co ne. Tato pravidla, ať už jsou stanovena výslovně, nebo jsou jen mlčky dodržována, se nazývají normy neboli pravidla chování. Platí ve všech oblastech života; některá jsou nesmírně důležitá, zatímco jiná mají jen okrajový význam. V mnoha společnostech je klíčovou normou pravidlo „nebudeš krást“. Poněkud méně důležitou normou, která má pouze omezenou platnost v určitém prostředí moderní společnosti, je „v práci budeš vždy nosit kravatu“. Některé normy se týkají všech členů společnosti, jiné se týkají jen nepočetných skupin. Další normy, například Všeobecná deklarace lidských práv, jsou obecně považovány za platné pro celé lidstvo.

Existence norem neznamená, že se na nich všichni členové společnosti bezvýhradně shodují a mají je v naprosté úctě. V některých společnostech může například existovat pravidlo virilokality (že novomanželé se přistěhují do ženichovy rodiny; viz kapitolu 8), aniž by se jim striktně řídili všichni členové společnosti.

Pro všechny normy je společné to, že jsou spojeny se sankcemi. V zásadě existují sankce pozitivní i negativní. Pozitivní sankce zahrnuje odměnu za dodržování norem, zatímco obsahem negativní sankce je trest za porušování pravidel. Výraz „sankce“ se však používá obvykle v souvislosti s negativní sankcí – mírnou a přisnou formou trestu.

Schopnost udělovat sankce, ať už v podobě trestu, nebo odměny, představuje hlavní zdroj moci ve všech společnostech. Proto je důležité studovat systém norem a sankcí v každém společenském systému. Normy odrážejí základní hodnoty společnosti, zatímco typy sankcí ukládané za porušování norem naznačují relativní důležitost různých hodnot a odhalují mocenské nesrovnalosti. V některých společnostech je například nevěra považována za závažnější porušení norem a je trestána přísněji než krádež, v jiných společnostech tomu může být naopak.

Systém sankcí ukládaných za porušení norem lze označit jako společenskou kontrolu. Společenské instituce, jako jsou rodina, vesnická rada, policie, soudní systém nebo školský systém, mají výkon společenské kontroly jako jeden ze stanovených úkolů: jejich cílem je zabránit porušování společenských norem. Jsou také obdařeny mocí udělit příslušný trest za případné porušení normy.

Nelze očekávat, že všichni příslušníci společnosti budou normy dodržovat. Normy jsou však důležité i v případě, že jsou porušovány, neboť vymezují, co je a co není společensky přijatelné. Obecně platí, že lidé porušující normy se samozřejmě pokoušejí dělat to tak, aby nebyli „přistiženi“ a potrestáni. Normy se v průběhu času mění tak, jak se mění samotná společnost: některé normy mizí, některé jsou nahrazeny jinými, další jsou nově interpretovány a jiné sice zůstávají, ale jejich význam se snižuje. Například rouhání je v mnoha křesťanských společnostech dosud považováno za porušení normy, ale rozhodně není tak závažné, jako bylo před několika sty lety. Společenská moc církve a symbolická moc křesťanského dogmatu ztratily na významu.

Měli bychom mít na zřeteli, že přestože normy a sankce vypovídají o základních hodnotách a způsobech myšlení a chování příslušníků společnosti, nemohou plně vysvětlit, proč lidé jednají tak, jak jednají. Příčinou je zřejmá skutečnost, že lidé vždy „nejednají podle pravidel“, ale také okolnost, že normy jsou jen málokdy formulovány natolik podrobně, aby dávaly přesný návod k chování. Ve skutečném

životě musí lidé vždy improvizovat a sami se rozhodovat. Při tom se však řídí naučeným systémem toho, co se má a nemá dělat – tedy normami.

Socializace

Mnozí antropologové studovali výchovu dětí neboli socializaci ze srovnávacího hlediska. Socializace je proces, během něhož se jedinec stává plně kompetentním členem společnosti, kdy získává znalosti a schopnosti nezbytné pro svou existenci v rámci společnosti. V mnoha společnostech je za socializaci jedince odpovědná zejména rodina. Ve společnostech se složitou dělbu práce je však odpovědnost za socializaci rozdělena mezi různé instituce, například rodinu, školu, kluby volného času, sportovní kluby, televizi. Všechny společnosti však přikládají socializaci dětí a dospívající mládeže velký význam. Děti si musí osvojit nejen různé kategorie řeči, ale musí se také naučit, kdy a jak je používat. Kromě toho musí získat tisíce drobných dovedností a znalostí – způsoby a pravidla chování, koho respektovat a koho uctívat, jak se o sebe postarat a jak žít slušným životem v souladu s hodnotami společnosti. Socializace je hlavní způsob, jímž se přenáší kulturní kategorie z jedné generace na druhou; jinými slovy řečeno, socializace zajišťuje určitou kulturní kontinuitu.

Mnozí antropologové studující proces socializace zdůrazňovali, že zkoumání výchovy dětí může odhalit, jak společnost postupně utváří formy chování a myšlení svých příslušníků. Člověk pochopitelně získává své kulturní kompetence ve formativních fázích života. Mezi sociálními psychology a antropology byl ve čtyřicátých letech 20. století značně rozšířený názor, že předpokládaná autoritativní německá metoda socializace byla významným faktorem, jenž se podílel na vzniku druhé světové války. V oboru antropologie však nad srovnávacími studii socializace v „moderních“ společnostech výrazně početně převažovaly studie socializace v „exotických“ společnostech, jež se převážně zaměřovaly na zkoumání vzájemných vztahů mezi způsoby socializace, sociální organizace a kultury obecně. Někteří antropologové zkoumali také možnosti transkulturní invariance neboli konstantních veličin v socializaci.

Klasickou studií socializace, která rovněž načrtává paralely s autorčinou vlastní společnosti, je kniha Margaret Mead *Coming of Age in Samoa* (Mead, 1978 [1928]). Mead v této knize popisuje, jak kulturní prostředí na polynéském ostrově utváří osobnost dívek a mladých žen zcela jinak než naše prostředí. Autorka kromě jiného ukazuje, jak dívky přivykají uvolněnějšímu a pružnějšímu pohledu na

sexualitu, než je obvyklé u středostavovských dívek v USA. Dále zdůrazňuje, že díky absenci silné individuální soutěživosti se obyvatelé Samoa snáze než Američané smíří se svým životem a žijí v míru se světem. Problémy každodenního života jsou snáze pochopitelné a obvykle mají prosté řešení, píše Mead. Uvádí rovněž, že dospívání na samojských ostrovech není charakterizováno osobní krizí a zmatením:

[Adolescence] nepředstavovala období krize nebo stresu, ale uspořádaně rozvíjela soubor zvolna vyvrážděných zájmů a činností. Mysl dívek nebyla uváděna do zmatků žádnými konflikty ani sužována filozofickými otázkami či nedostižnými ambicemi. Dívky měly stejné a uspokojivé ambice: co nejdříve žít jako děvče s mnoha milenci a potom se vdát ve vlastní vesnici, žít nedaleko příbuzných a mít hodně dětí. (Mead, 1978, s. 129)

Mead srovnávala samojskou společnost se severoamerickou, s níž byla důkladně obeznána, a tvrdila, že socializace na souostroví Samoa vytvářela vyváženější osobnosti než americký systém. Zastávala obecný teoretický (a politický) názor, že důležité aspekty lidské osobnosti zdaleka nejsou vrozené, ale vytvářejí se prostřednictvím dynamické souhry mezi jedincem a společností. Protože společnosti jsou různé, utvářejí jednotlivce různým způsobem.

Je třeba dodat, že výzkum Margaret Mead se setkal s tvrdou kritikou z různých stran. Kritikové nepochybně obecný teoretický rámec, ale platnost jejích podstatných zjištění. Nejpronikavějším kritikem Margaret Mead byl Derek Freeman, který na samojských ostrovech mnoho let vedl výzkumy (Freeman, 1983). Jeho obraz ostrovů se pronikavě liší od idylického popisu společnosti podle Margaret Mead, kde jsou děti vedeny k lásce a přátelskosti a kde převažuje společenská harmonie. Freeman předkládá obraz společnosti, v níž panuje silný tlak na přizpůsobení se a kde devianti a odpadlíci mají závažné osobní potíže. Freeman ukazuje neobvykle vysoký počet sebevražd a značně rozšířené duševní poruchy u lidí, jimž se nepodaří přizpůsobit se. Naznačuje dokonce, že někteří informátoři Margaret Mead systematicky lhali.

Podle Freemana je na souostroví Samoa hlavním problémem anomie. Pojem anomie, který zavedl Durkheim, odkazuje k pocitu odcizení způsobenému neschopností věřit v hodnoty společnosti nebo podle nich žít. Tato neschopnost vede k vyloučení a může být nesmírně bolestná. Durkheim byl přesvědčen, že anomie bude velmi častá v městských společnostech, ale pozdější antropologické

výzkumy prokázaly, že může existovat i v očividně těsně integrovaných „tradičních“ vesnických komunitách – jež jsou těsně spjaty jen pro ty členy společnosti, kteří si plně osvojili základní hodnoty a žijí podle nich, což platí pro bezmocné a přehlížené příslušníky společnosti. Freeman vycházel z postojů evoluční biologie, tedy z hlediska, jehož zpochybnění věnovala Mead (která zemřela v roce 1978, a nemohla tedy reagovat na Freemanovy postoje) značnou část svého profesionálního života. Po vydání Freemanovy knihy se rozpoutala neobyčejně jizlivá debata, jež se nesla v duchu klasického rozporu mezi vrozeným a získaným (viz Hellman, 1998). Většina těch, kdo se do debaty zapojili, na samojských ostrovech nikdy nebyla; ale odborník na Samou Lowell D. Holmes došel k závěru, že „její výzkumy na ostrovech měly pozoruhodně vysokou platnost“ – vezmeme-li v úvahu její mladý věk a povšechné školení v etnografii (Holmes, 1987).

Ať už je socializace postavena na společnosti, nebo přírodě, jejím cílem je zajistit, aby si aktér zvnitřnil hodnoty, normy a formy chování, na nichž je jeho společnost založena. Jakmile je norma zvnitřněna, stává se z ní „vnitřní“ faktor a rys osobnosti. Většina z nás přijala za vlastní příkázání „nezabíješ“; pro většinu z nás je samozřejmé, že nezabíjíme jiné lidské bytosti. Jazyk je rovněž zvnitřnělá záležitost: mluvíme anglicky, francouzsky, arabsky nebo jinou mateřštinou, aniž bychom o tom vůbec uvažovali. Totéž platí pro chování u jídla a pro řadu dalších kulturních zvyklostí. Jak jsme uvedli již dříve, typické rysy naší vlastní společnosti můžeme objevit zejména prostřednictvím srovnání s jinými společnostmi: stejně jako všichni příslušníci společnosti máme i my obecný sklon považovat je za samozřejmost. Znamená to, že jsme si zvnitřnili ústřední aspekty kultury, v níž jsme vyrůstali, a že si jich všimneme teprve z odstupů, který nám poskytne antropologie. Tento „pohled z odstupů“ lze potom přenést domů, jak je to patrné ve významných studiích anglických dětí, které provedla Alison James (James, 1993). Kromě jiného ukazuje nesmírně silné tlaky na přizpůsobení, které panují mezi dětmi a usnadňují zvnitřnění norem.

Životní stadla a přechodové rituály

Mnozí lidé tvrdí, že jsou po celý život „stejným člověkem“. Z tohoto pohledu se identita jeví jako něco neměnného; jako konstantní jádro v jinak proměnlivém světě. Tato otázka je nepochybně filozofická, ale její ústřední aspekty lze zkoumat antropologicky. V pozdějších kapitolách si ukážeme, jak se na utváření identity v různých situacích a mnoha způsoby podílejí třída, gender, věk a etnická přísluš-

nost. Prozatím se budeme jen stručně zabývat tím, jak se mění identita člověka v čase.

Všechny společnosti rozlišují určité životní fáze v životě svých příslušníků (viz též kapitolu 9). Dospělí mají v každé společnosti jiná práva a povinnosti než děti, jejichž práva a povinnosti se zase liší od práv a povinností starých lidí. Mnohé společnosti rozeznávají ještě jiná životní stadia: například v moderní evropské a severoamerické společnosti bylo období „mládí“ či „adolescencence“ nakonec uznáno jako „přirozené“ životní období, zatímco u Masajů v Keni a v Tanzanii prochází chlapec několika fázemi, než je přijat jako plně vyvinutý *moran* neboli válečník.

Všechny společnosti také musí řešit problém přechodu z jednoho stadia do druhého. Jak lze s jistotou rozpoznat, že se z dívky stala žena nebo že dospělý člověk je starý? Řešení se obvykle nabízí v podobě přechodových rituálů. Tyto rituály jsou výrazně zdůrazněné veřejné události, při nichž jednotlivec nebo celá věková skupina přecházejí z jednoho stavu do druhého. Nejvýznamnější rituály jsou obvykle ty, které označují přechod od dítěte nebo adolescenta v dospělého muže či ženu.

Pro přechodové rituály jsou často charakteristické dočasné utrpení, zkoušky a strádání. V mnoha společnostech, které antropologové studovali, slouží obřizka genitálií nebo tetování jako viditelná vnější známka toho, že jedinec je považován za dospělého. Přechodový rituál lze tedy z tohoto hlediska považovat za zkoušku odolnosti, při níž má uchazeč dokázat, že si zaslouží povinnosti a práva dospělého. V přechodové fázi uchazeči také často získávají znalosti důležité pro dospělý život, a proměňují se tak v nový typ osoby. V moderní společnosti obvyklou formu přechodového rituálu představují biřmování, bar micve nebo první přijímání, svatba a pohřeb. Všechny zmíněné obřady vyznačují určité fáze v rozvoji člověka jako sociální bytosti. Podrobněji se jimi budeme zabývat v kapitolách 9 a 14. Prozatím se spokojíme s poznámkou, že aktéři ve fázi přechodu jsou často obklopeni nejrůznějšími tabu, zákazy a přísnými pravidly chování. V některých společnostech setrvávají po několik týdnů v odloučení. Jedním z důvodů této přísnosti může být i okolnost, že samotné přechodové rituály jsou sice pro společnost nezbytné, ale zároveň mohou být považovány za hrozbu pro společenský řád a pro dominantní moc ve společnosti. Jako dítě nepředstavuje člověk žádnou hrozbu, má bezpečný a nepochybnitelný sociální status dítěte. Jako dospělý má obvykle stejně dobře definované místo ve společnosti. Pokud je však vklíněn mezi dvěma fázemi, může mít pocit, že „se může přihodit cokoli“ (Turner, 1967). V průběhu iniciačního rituálu, který může trvat celé týdny, je člověk v jistém slova smyslu umístěn *mimo* společnost – není dítě ani dospělý. Anomie je skutečnou hrozbou, neboť uchazeči mo-

hou poprvé v životě vidět sebe – a společnost – zvenčí, a mohou na ni pohlížet dokonce kriticky. Prodloužené období adolescence, typické pro současné moderní společnosti, lze snad skutečně považovat za velmi dlouhý přechodový rituál.

Až dosud byl vývoj sociální osobnosti popisován jako souhra mezi jedincem a společností. Nyní se přesuneme o krok dále a zaměříme se na společenskou organizaci komunit. Podíváme se na to, kdo dělá co a s kým a jak se společnosti udržují (a mění) v čase. Ústředním pojmem je v této souvislosti společenská instituce. Lze ji definovat jako zvyklost, soustavu sociálních vztahů včetně mocenských nebo soubor pravidel chování, který přetrvává dlouhou dobu a který v jistém smyslu existuje nezávisle na osobách, jež jej dodržují.

Když se například rozpadne nukleární rodina kvůli úmrtí, rozvodu nebo odchodu a osamostatnění dětí, není tím nijak dotčena samotná instituce nukleární rodiny. Pokud zemře král a nahradí ho jeho syn, obvykle to má jen malý vliv na instituci monarchie.

Společnost existuje skrze své instituce. Jakmile přestanou fungovat, společnost se mění někdy i zcela zásadním způsobem. Po Francouzské revoluci byla monarchie nahrazena novým institucionálním uspořádáním v oblasti politiky, jmenovitě republikánským zřízením. Když byla společenství původních Australců vystavena genocidě, vysídlení nebo vynucenému zavedení námezdní práce a monetárního hospodářství, dříve důležité instituce přestaly fungovat a společenství se buď dramaticky proměnila, nebo zcela zmizela z povrchu země. Jinými slovy řečeno, sociální instituce mohou být nesmírně významným předmětem studia, pokud nás zajímá změna nebo kontinuita.

Domácnost

Již jsme se zmínili o tom, že nejmenším stavebním kamenem v sociální antropologii není izolovaný aktér, ale vztah mezi dvěma aktéry. Nejmenším sociálním systémem je tedy dyadický vztah. Na světě existuje jen málo takto úzkých systémů a v jejich rámci existuje relativně málo sociálních aktivit. Když terénní pracovník dorazí na místo svého studia, obvykle brzy zjistí, že nejmenším a nejsnáze dostupným sociálním systémem, kde se odehrávají důležité a intenzivní interakce, je domácnost. V mnoha případech se stává, že antropolog je v průběhu terénního výzkumu hostem v některé domácnosti. Právě proto, a také protože domácnosti (i když se svým složením mohou lišit) existují v každé společnosti, se zdá rozumné začít empirický výzkum zkoumáním právě tohoto sociálního systému.

Domácnost je obvykle, i když ne vždy, tvořena příbuznými lidmi. Většinou se skládá z lidí, kteří žijí pod jednou střechou. Nejčastěji ji definujeme takto: Domácnost zahrnuje lidi, kteří pravidelně jedí hlavní jídla společně. Společné bydliště není hlavním kritériem domácnosti proto, že u mnoha etnických skupin žijí muži v jiných chatrčích než ženy a děti.

Následující příklady, z nichž jeden je ze západní Afriky a druhý z oblasti Karibiku, odkrývají důležité rozdíly mezi strukturami domácností a mohou vypovídat o dalších rozdílech a podobnostech mezi společnostmi.

Fulbové (francouzsky *peul*) jsou kočovní pastevcí dobytka žijící v západoafrické oblasti sahel, sahající od Senegalu po Čad (Stenning, 1962). Jejich domácnost se obvykle skládá z nukleární rodiny (manžel, manželka a děti) nebo ze složené rodiny (manžel, manželky a děti). Stáda dobytka vlastní muž. Domácnost je hospodářskou jednotkou a má kolektivní odpovědnost za chov dobytka. Je rovněž odpovědná za socializaci a ekonomickou podporu dětí, dokud neuzavřou vlastní manželství a nezaloží novou domácnost. Jakmile jsou všechny děti usazené v manželství, domácnost se nakonec rozpadá (typická domácnost Fulbů viz obrázek 2).

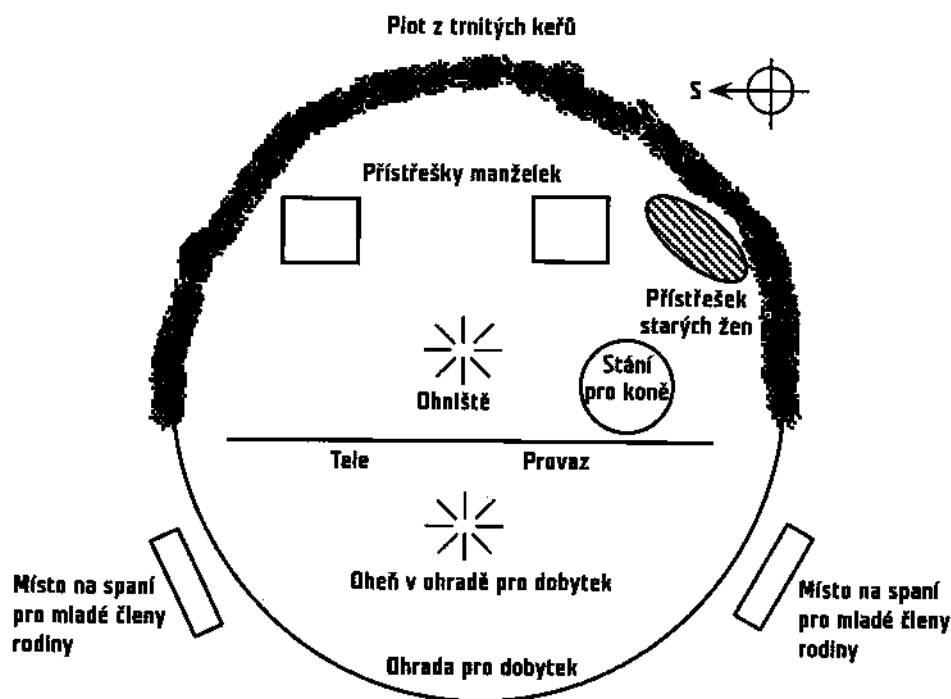
Zde stojí za povšimnutí dvě věci. Za prvé, domácnost se mění a vyvíjí podle zavedeného modelu a prochází určitým vývojovým cyklem. Za druhé, domácnost Fulbů je přizpůsobivá a může měnit své složení, pokud je to nutné z ekonomických či jiných důvodů.

Podívejme se nejprve na vývojový cyklus domácnosti. Nukleární rodina vzniká okamžikem narození prvního dítěte. Je-li to syn, dostane své první tele ve stejný den, kdy dostává jméno, tedy sedmý den po narození. Mezi sedmým a desátým rokem je obřezán. V tomto věku je již dost starý na to, aby pracoval jako paster. Jako základ svého budoucího stáda dostává od otce několik kusů dobytka. O několik let později je chlapec představen své budoucí nevěstě, kterou mu společně vybrali rodiče obou mladých lidí. Dívka se přistěhuje k mladíkovi a zůstává u něj tak dlouho, dokud neotěhotní. Potom se vrací do své původní rodiny a zůstává tam asi dva roky. Jakmile se nakonec vrátí i s dítětem, pár zakládá vlastní domácnost.

Fulbové jsou muslimové a muž může mít až čtyři ženy. Jinak řečeno, domácnost ve svém největším rozkvětu může být relativně početná. Potom se začíná zmenšovat s tím, jak potomci odcházejí se svými zvířaty, a nakonec ji tvoří jen původní, teď už starý manželský pár. U kočovníků neexistuje typ materiální kontinuity, s jakým se setkáváme v domácnostech mnoha usazených zemědělských skupin, u nichž přechází z generace na generaci stejné obydlí a stejná pole. Přesto je zřejmé, že domácnost jako sociální systém má stálou strukturu a že změny jsou

cyklické a nejsou nevratné. Proto můžeme o domácnosti mluvit jako o sociální instituci, která se reprodukuje po několik generací.

Obr. 2 Typická domácnost Fulbů (Stanning, 1962)

Plán pastevecké domácnosti Fulbů (kmen Wodaabe v provincii Západní Bornu)

Fulbové jsou těsně spjati se svým stádem dobytka. V ideálním případě by stádo mělo růst stejnou rychlostí jako rodina – jakmile syn doroste do věku, kdy může pást, mělo by se podle toho rozrůst i stádo. V praxi to ovšem bývá někdy jinak a životaschopnost domácnosti může ohrožovat několik faktorů. Některé souvisí s životním prostředím a klimatem, jiné zase s organizačními prvky domácnosti.

Pro přežití rodiny je zapotřebí stádo o určité minimální velikosti. Stanning odhaduje, že bezdětný pár potřebuje jednadvacet krav a jednoho býka, ale péče o takové stádo je pro dvojici nesmírně náročná, protože kromě toho musí vykonávat ještě mnoho dalších úkolů. V prvních fázích svého vývojového cyklu je tedy nukleární rodina jen stěží životaschopná. Proto často dočasně splyne s rodinou mužova otce až do doby, než je nejstarší syn schopen pracovat jako pastevec. Spojenectví s rodi-

nou mužova otce může být nesmírně důležité zejména v období sucha. V tomto období jsou Fulbové roztroušeni na velkém území, kdežto v období dešťů žijí v početnějších příbuzenských skupinách a mohou se snáze dělit o práci.

Situace mladých domácností se zlepšuje v době, kdy dorostou synové a mohou se podílet na společné práci. Jinými slovy řečeno, životaschopnost domácnosti závisí na vztazích mezi dvěma faktory: pracovní silou a dalšími ekonomickými zdroji, zejména dobyt看 a dostupnými pastvinami. Z toho vyplývá, že pro schopnost muže mít několik manželek je rozhodující velikost stáda (a do jisté míry to platí i naopak). Dále platí, že muž se smí rozvést s ženou, která nemá děti nebo jich má málo, protože muž potřebuje pracovní sílu pro své rozrůstající se stádo. Postavení ženy v domácnosti Fulbů je tedy mnohem nejistější než postavení muže. Muž totiž vlastní vše, co má nějakou hodnotu, zejména stádo dobytka.

Stádo by ale nemělo být ani příliš velké. Existují určité hranice, kolik zvířat dokáže obstarat omezený počet lidí, a kromě toho, pokud v oblasti žije příliš mnoho zvířat, pastviny strádají.

Manželství u Fulbů je mnohem více ekonomickou institucí, než je tomu v industriální společnosti. Partneři mají vůči sobě povinnosti: muž je povinen zajistit, aby se stádo rozrůstalo a bylo zdravé, zatímco žena je povinna rodit a vychovávat děti. Pokud některý z nich své povinnosti zanedbává, má druhý partner právo rozvést se.

Domácnost Fulbů je částečně soběstačná ekonomická jednotka, která prochází přesně stanovenými a standardizovanými fázemi, jež jsou charakterizovány proměnlivou úrovní životaschopnosti. Umění udržet tento typ domácnosti spočívá v udržování vztahu mezi prací a dobyt看 nad nejnižším limitem dokonce i v obtížné době sucha nebo nemoci. Je-li málo potravy, může se žena rozvést; je-li nedostatek pracovní síly (tedy zdravých dětí), může se rozvést muž.

Také v moderních společnostech může být životaschopnost domácnosti užitečným konceptem. Pokud se rozpadá evropská domácnost, protože živitel nedokáže splácet hypotéku, máme před sebou ve skutečnosti domácnost, která se dostala pod dolní hranici své životaschopnosti.

Domácnost sužovaná rozpory

Ve všech známých společnostech je struktura domácností v určitých časových údobích poměrně konstantní, i když ve stejné společnosti mohou vedle sebe existovat různé formy domácností a jejich složení může podléhat významným struk-

turním změnám. Nastane-li dramatická změna domácnosti, je to obvykle známkou dalších změn v uspořádání společnosti. Posun od rozšířené k nukleární rodině v evropské společnosti 19. a 20. století byl obecně provázen přesunem od zemědělské k průmyslové výrobě. V některých společnostech, například u Sanů, lovců a sběračů v jižní Africe, se struktura domácnosti periodicky mění v reakci na klimatické a ekonomické změny. V období sucha jsou domácnosti Sanů malé a přizpůsobivé, v období dešťů se Sanové sdružují do větších skupin. Při úvahách o dnešních domácnostech je třeba mít na mysli proměnlivost jiného typu. Řečeno bez obalu, je nesmírně obtížné domácnost vůbec udržet.

Malé Antily v karibské oblasti jsou tropické ostrovy osídlené většinou potomky otroků, kteří sem byli převezeni z Afriky, aby pracovali na plantážích. Jsou křesťané (většinou katolíci) a jejich domácnosti mají obvykle strukturu nukleární rodiny (viz Smith, 1956; Wilson, 1978). Obyvatelé mnoha vesnic ve zmíněné oblasti získávají obživu kombinací zemědělství a rybolovu – pro vlastní spotřebu i na prodej – a různými formami námezdní práce a drobného obchodu. Po druhé světové válce nastala významná migrace obyvatel této části světa do USA, Kanady a západní Evropy. Více než polovina rodin na mnoha ostrovech má příbuzné, kteří žijí dočasně či trvale v zahraničí.

Přestože je v karibské oblasti nukleární rodina považována za ideální, na ostrově Providencia, kde působil Peter J. Wilson (1978), žije ve stabilních nukleárních rodinách jen málo lidí. Nejsilnější sociální pouto panuje mezi matkou a synem a mnozí synové nechtějí matku opustit. Kromě toho spolu četné páry žijí bez svatby, mnozí ženatí muži mají milenky a ženy často mívají děti s několika muži. Není žádnou vzácností, když žena zůstává v rodné domácnosti i v době, kdy má své děti.

Problémy spojené se stabilitou domácnosti lze shrnout takto: Žena má silné morální závazky vůči domácnosti, v níž žije, vůči vlastním dětem a vůči mužům, s nimiž je v pravidelném kontaktu. Ženy obvykle obdělávají půdu. Muž má zase závazky vůči matce, manželce, dětem, svým mužským přátelům, matce (matkám) svých dětí a vůči případné milence (milenkám). Při tolika závazcích vůči tolika různým lidem je prakticky nemožné, aby je muž všechny uspokojivě splnil. Nejčastější domácí konflikty v tomto typu společnosti pramení ze silného normativního tlaku na muže utrácet peníze mimo domácnost, v níž žije: s kamarády, pro matku a s milenkou.

Ženy mají právo být nespokojené se svými dospělými syny, protože s ohledem na nespolehlivost mužských členů domácnosti jsou silně závislé na jejich ekono-

mické podpoře. Poměrně často dochází ke zprerhání vazeb mezi blízkými příbuznými, mezi mužem a ženou a mezi mužem a jeho dětmi. Příčinou není „neodpovědná povaha“ karibských mužů, ale spíše strukturální rozpory ve společnosti. Muži i ženy čelí vzájemně si odporujícím očekáváním.

Vztah mezi domácností a příbuzenstvem je velmi často plný konfliktů. V našem antilském příkladu je tento rozpor vyjádřen jako konflikt mezi vazbou manžel–manželka a matka–syn, ale téměř ve všech případech mají aktéři povinnosti a závazky vůči příbuzným mimo vlastní domácnost. Mnozí žijí v domácnostech ovládaných osobami, jež nejsou jejich pokrevními příbuznými (často jsou spřízněni sňatkem nebo zprostředkovanými vztahy afinity). Pokud žena žije s příbuznými svého manžela, má často právo odstěhovat se „domů“ k rodičům, když má pocit, že se s ní v manželově rodině špatně zachází. Muž na druhé straně může vynakládat značnou část svých prostředků na péči o matku i na úkor manželky a dětí. K tomuto problému se vrátíme v kapitolách 7 a 8.

Vesnice

Prakticky žádná vesnice není soběstačná. Vždy existuje řada problémů, které se musí řešit mimo domácnost – týkají se politiky, náboženství, hospodářství, sňatků potomků a dalších důležitých stránek života. Dokonce i relativně nezávislá domácnost Fulbů závisí na ostatních příslušnících kmene v záležitostech politiky, náboženství a sňatků; v oblasti obchodu závisí na lidech mimo kmen. Ve složitých moderních společnostech, pro něž je charakteristická výrazná institucionální diferenciací, se domácnost stará o naplnění relativně malého počtu potřeb. Příslušníci moderní společnosti jsou členy mnoha sociálních sítí různého rozsahu – od internetových diskusních skupin přes trh práce až ke kavárně na rohu. Některé sítě jsou málo početné a semknuté, jiné jsou početné a rozptýlené. Domácnost se však vždy vztahuje k jiným domácnostem a ke společenským institucím existujícím na vyšší systémové úrovni, jako jsou například místní komunita nebo stát. Nyní se zaměříme na vesnici jako sociální systém vyšší úrovně vzhledem k domácnosti.

Dogonové žijí v suché savaně v jihovýchodní oblasti Mali nedaleko hranice se státem Burkina Faso (Beaudoin, 1984). Ve stejné oblasti žijí i kočovní Fulbové. Dogonové jsou farmáři a pěstují proso, ovoce a zeleninu. Žijí ve vesnicích, které tradičně tvoří nezávislé politické jednotky. Vesnice jsou v mnoha ohledech soběstačné, protože mají vlastní farmáře, politické vůdce, řemeslníky, pole a veřejné rituály. Autonomie vesnic je patrná mimo jiné z toho, že politické konflikty v oblasti

jsou často konflikty mezi vesnicemi vyvolané převážně neshodami kvůli půdě nebo spory na tržišti, kde se setkávají obyvatelé různých vesnic.

Usedlosti v dogonských vesnicích jsou rozděleny podle příslušnosti k jednotlivým rodům. Každý rod má právo obdělávat určité polnosti a žije ve vymezené části vesnice. Politická moc je rozdělena mezi rody tak, že jeden člen každého rodu je příslušníkem rady starších, která je nejvyšší politickou autoritou. Vůdce rady se nazývá *hogon*. Je soudce a předsedající a uplatňuje také náboženskou autoritu. Rada starších se schází téměř denně a projednává vesnické problémy od sporů o půdu a dědictví až po zločiny nebo konflikty se sousedními vesnicemi; plánuje také nadcházející náboženské slavnosti.

Vesnická rada a *hogon* řešili politické problémy na úrovni přesahující úroveň jednotlivých domácností. (Mnohé jejich tradiční úkoly dnes postupně přebírají státní instituce.) Jsou oprávněni přijímat dary od obyvatel, ale jsou povinni vyplácet náhrady těm obyvatelům, kteří utrpěli různé škody. *Hogon* má do značné míry stejný typ moci jako stát v moderních společnostech. Vyměřuje tresty v případě porušení zákona, je „ministrským předsedou“ i „arcibiskupem“ a odpovídá za přerozdělování. Dary, jež přijímá od členů komunity, lze považovat za daně. Je povinen je přerozdělovat pro veřejné blaho. Mechanismus přerozdělování, který existuje ve většině společností (viz kapitulu 12), zajišťuje přežití i ne zcela životaschopných domácností.

Dogonské vesnice spojují i jiné záležitosti než čistě politické nebo soudní. Významné jsou i náboženské kultury, jichž se účastní všichni dospělí muži. Dogonové považují za důležité udržovat a podporovat kontinuitu s minulostí. Všechny rodiny ve vesnici se mohou odvolávat ke vzdáleným předkům, kteří domněle založili jejich současnou usedlost. O půdě se mluví jako o zemi předků a nelze ji prodávat. Dodržování těchto zásad je zdrojem stability dogonských vesnic. Migrace směrem ven či dovnitř byla v minulosti zcela neznámá. Tento model byl rozšířen u mnoha afrických zemědělských kmenů, ale v průběhu 20. století a hlavně po druhé světové válce se do značné míry změnil, zejména v důsledku kolonialismu, rozvoje státního vzdělávacího systému a kapitalistického trhu práce.

Přízpůsobivost a štěpení

Yanomamové, kteří žijí v lesnaté oblasti při hranicích mezi Brazílií a Venezuelou, představují jiný model vesnické organizace (Chagnon, 1983; Lizot, 1984). Provozují jednoduchou formu zemědělství a nepoužívají tažná zvířata ani pluh, jejich

nejdůležitějším pracovním nástrojem je kypricí hůl. Využívají postup zvaný „žďáření“, což znamená, že dříve než začnou na určitém poličku pěstovat plodiny, vypálí stávající vegetaci. Vypálený pozemek lze obdělávat několik let, než se půda natolik vyčerpá, že je nutné přesunout se na nové plochy. Žďáření je obzvláště rozšířené v Amazonii, v jihovýchodní Asii a v Melanésii.

Z obav před válkou Yanomamové stěhují své vesnice relativně často a na značné vzdálenosti. Kromě toho se přesouvají na kratší vzdálenosti, aby byli nablízku poliček, která právě obdělávají. Konkrétní polička mají životnost čtyři až pět let. Jinými slovy řečeno, vesnice Yanomamů jsou mnohem méně trvalá sídla než dogonské vesnice.

Hlavním materiálním prvkem vesnice Yanomamů je *shabono*, jediná velká společná chatrč, která pojme až dvě stě lidí. Obyvatelé jsou většinou příbuzní. Uplatňují systém sňatků, který bychom mohli nazvat bilaterální sňatek s křížovou sestřenicí/bratrancem (viz kapitulu 8). Znamená to, že mladá žena se musí provdat za muže, který je synem matčina bratra nebo otcovy sestry. Používají příbuzenskou klasifikační terminologii – jinými slovy řečeno, příbuzenskými termíny popisují celé kategorie lidí, s nimiž nemusí být nutně biologicky spřízněni (viz kapitoly 7 a 11).

Yanomamové mají méně složitou dělbu práce než Dogonové; obecně se řídí věkem a pohlavím. Nejmladší a nejstarší příslušníci kmene mají právo nepracovat, ženy jsou odpovědné zejména za zemědělskou činnost a muži loví.

Nejvyššími autoritami ve vesnici jsou náčelník a šaman. Žádná z těchto funkcí není dědičná; muži je získávají svými vynikajícími osobními vlastnostmi a soupeřením o moc s ostatními.

Protože dělba práce je poměrně jednoduchá, dalo by se usuzovat, že pro každou domácnost je výhodné starat se o sebe nezávisle na ostatních. Přesto však existují rozumné důvody, proč se Yanomamové drží pohromadě ve větších skupinách. Za prvé, určité nezbytné úkoly, například lov a rituály, musí být vykonávány kolektivně. Za druhé, Yanomamové pravidelně zabředají do sporů se sousedy a v podobných situacích množství představuje určitou sílu a bezpečí. Míra bojechtivosti Yanomamů je předmětem intenzivních polemik mezi antropology (Lizot, 1994); předkládaný popis je založen zejména na kontroverzním, ale velmi důkladném výzkumu Napoleona Chagnona.

Jednou z hlavních příčin sváru je snaha získat ženy. Vesnice, které jsou úspěšné z vojenského hlediska, se rozrůstají. Jakmile ale vesnice dosáhne určité velikosti,

rozštěpí se: jeden nebo i více rodů odchází a vybuduje své *shabono* jinde. Štěpení vesnice vždy předchází nějaký konflikt, ale Chagnon (1983) tvrdí, že konflikty nevedou ke štěpení vesnice, dokud počet obyvatel nedosáhne nejméně dvou stovek. Kromě konfliktu tedy musí existovat ještě jiný důvod ke štěpení. V této souvislosti Chagnon tvrdí, že na principu příbuzenství lze politicky organizovat pouze omezený počet lidí, je-li dělba práce tak omezená jako v tomto případě. Jeho argument je podepřen skutečností, že vesnice s těsněji spřízněnými obyvateli jsou stabilnější než ty, kde panuje slabší vnitřní příbuzenská soudržnost. Ve stabilních vesnicích jsou lidé vzájemně spřízněni současně několika způsoby, protože rody si vyměňují ženy po mnoho generací, a mají tedy silnější vzájemné morální povinnosti než v méně stabilních vesnicích.

Sociální integrace ve vesnicích

Ve všech až dosud diskutovaných společnostech zaujímá příbuzenství privilegované místo v sociální organizaci. U Fulbů je páteří sociální organizace vztah otec–syn, protože otcové jsou odpovědní za to, že synové získají vlastní stádo. Na ostrově Providencia je vztah mezi matkou a synem natolik silným poutem, že nepříznivě ovlivňuje život nukleární rodiny. Dogonové jsou materiálně organizováni na základě příbuzenských vztahů: usedlosti i půda se dědí v rámci rodu, každý rod má svého politického zástupce a distribuce politické moci sleduje příbuzenskou linii. U Yanomamů je hlavním principem loajalita a sounáležitost a držitelé moci v této společnosti se při udržování svého postavení spoléhají na podporu příbuzenstva. Hlavním organizačním principem v těchto (i jiných) společnostech je tedy příbuzenství.

Úloha vesnické rady a *hogona* u Dogonů nebo náčelníka u Yanomamů často spočívá ve vyjednávání mezi příbuzenskými skupinami s protichůdnými zájmy. Jsou však také odpovědní za „zahraniční politiku“. Mimo vesnici neexistuje žádná legitimní autorita, a každá vesnice je tedy nezávislá politická jednotka. Vesnice je pro vesničany středem jejich vesmíru. Mají zde rodinu, živobytí, vzpomínky z dětství, ochranu i budoucnost. (Zde bychom neměli zapomínat na to, že hovoříme o přítomnosti v etnografickém smyslu. Dogonové ani Yanomamové už dnes nejsou nedotčeni státem a světovým kapitalismem.)

Mohli bychom si položit otázku, proč Fulbové nežijí ve vesnicích. Odpověď zní, že typ osídlení v každé společnosti závisí na mnoha faktorech. Fulbové žijí v oblasti, kde je tradičně malé soupeření o půdu. Savana mezi Saharou a vlhčími přímoř-

skými oblastmi západní Afriky byla vždy řídko osídlena. Fulbové nemají žádné konkurenty, nepocítují bezprostřední hrozbu války a každá jejich domácnost potřebuje k obživě rozsáhlé pastviny. Jsou rovněž dostatečně přizpůsobiví a dokážou se podle potřeby spojit ve větší jednotky. Období dešťů je dobou významných rituálních aktivit. Vynucování vesnické organizace, o něž se u kočovných pastevců pokoušely některé koloniální a postkoloniální režimy, by bylo z ekologického hlediska katastrofální. V kapitole 11 se však dozvíme, jak se mohou rozptýlené kočovné kmény sloučit ve větší jednotky, jsou-li ohroženy vnějším nepřítelem.

Doporučená literatura

- Fardon, R. (ed.): *Localizing Strategies*. Edinburgh, Scottish Academic Press 1990.
 Mead, M.: *Coming of Age in Samoa*. Harmondsworth, Penguin 1978 [1928].
 Turnbull, C.: *The Human Cycle*. New York, Simon & Schuster 1983.